

Pető Iván

POLGÁROSODÁS, KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁS, POLGÁRI RESTAURÁCIÓ

A POLGÁROSODÁS ESÉLYEI AZ 1945 UTÁNI MAGYARORSZÁGON

Mit értsünk polgárosodáson, vagyis minek az esélyeit, pontosabban lehetőségeit érdemes vizsgálni az elmúlt 45 évben? Jó, tudjuk, mindig elmondjuk, elmondják: a magyar polgár szó egyszerre jelent burzsoát és citoyent, vagyis: ..., de itt már bajban vagyunk. Az egyértelmű, hogy a citoyen a jogok teljességével rendelkező öntudatos állampolgár, a szabad, szuverén ember. De ki a burzsoá? A múlt századi szocialista gondolatban gyökerező, az elmúlt 40 évben alaptételnek tekintett s így a köznyelvben is meghonosodott értelmezés szerint egyszerűen csak a kapitalista kizsákmányoló, más szóval a tőkés. Az elmúlt években azonban, a 60-as évektől kibontakozó felemás polgárosodásról napvilágot látott elemzések, leírások – lényegében egybehangzóan – azt mondják: ha valamilyen értelemben fellelhetőek a polgárosodás nyomai, akkor ennek éppen gazdasági és nem citoyen elemei érhetőek tetten. De a fejleményeket, a felemás polgárosodást a közelmúlt szociológiai, politológiai irodalma természetesen nem az ún. tőkés kizsákmányolással, hanem egyértelműen a vállalkozói attitűddel azonosítja, vagyis a polgárosodás gazdasági, burzsoá oldalát, anélkül, hogy tételesen a burzsoá szót használná (kivéve ez alól Szelényi Ivánt), a vállalkozás lehetőségével azonosítja.

Eredetileg Erdei Ferenc és nyomában Bibó István, majd később Juhász Pál és Szelényi Iván, de mások is a paraszti polgárosodás gazdasági feltételeként, ismérveként említik – másként és másként – az árutermelést, a piacra orientált gazdálkodást, vagyis a vállalkozást. A parasztság polgárosodásának programja – írta Bibó István 1947-ben – a parasztság kilépése a paraszttársadalomból a polgári jellegű egyetemes társadalomba. Hogy aztán polgárrá vagy proletárrá lesz-e, az a gazdasági adottságok alapján fog eldőlni. S – folytatódik a fejtegetés – itt döntő szerepet kap a tulajdon, a mezőgazdasági kisbirtok. Persze ehhez hozzáteszi – s ez már a polgárosodás egyetemes, vagyis nem csupán gazdasági kritériuma –, hogy az iméntiek csak a megnyilvánulási formái a mélyebb tartalomnak. „Amely végsőleg az egyetemes európai társadalomfejlődés történeti folyamatából következik, és gazdasági, kulturális és politikai síkon egyaránt tudatos, önálló, szabadságával élni tudó, kiszolgáltatottságot nem tűrő s emberek, osztályok vagy uralmak pusztá eszközévé le nem süllyeszthető emberideáljának az elfogadását jelenti.”

Ha a polgárosodás esélyeit, lehetőségeit kívánjuk vizsgálni az egykori parasztságnál, a mezőgazdasággal foglalkozóknál, adott az Erdei-Bibó-féle etalon. De mi van a városi lakossággal? A citoyenné válás mércéje adott, de hogyan mérhető a polgárosodás másik oldala? Bibó, egyebek közt fentebb idézett megállapításában világosan megfogalmazta az általános elveket. Arról azonban, hogy a polgári jellegűnek nevezett egyetemes társadalomban a proletárnak mondott elem hogyan polgárosodhat a szó burzsoá értelmében, nem sokat mond. Tegyük hozzá: az is szembeötlő, hogy az elmúlt 40 év, pontosabban az utóbbi 20–25 felemás polgárosodásával foglalkozó elemzések is elsősorban a mezőgazdaságra fordítják figyelmüket. A látszólagos hasonlóság mögött azonban eltérő okok húzódnak meg. Nyilvánvaló, a polgárosodás mércéje városon is csak az lehet, ami a parasztságnál: csak a szuverenitást biztosító, tőkésíthető javak feletti rendelkezés, ennek is piacra tekintő formája tudja a polgár gazdasági feltételeit megteremteni. Bibó azonban úgy vélte: a parasztság polgárosodásához elegendő a családi ház, kéziparos műhely s a mezőgazdasági kisbirtok. E tulajdon még nem jelenti – remélte – sem a tőkehalmozódást, sem a kizsákmányolást, sem a tőkés termelési rendet, sem az indokolatlan egyenlőtlenséget. A polgárosodás azonban – bármily sajnálatos is – nem létezhet az ún. tőkés termelési, azaz az alapjában véve a tőke hozamát méltányoló rend, nagy tömegek alkalmazotti viszonyba kerülése (ez felel meg a kizsákmányolás kifejezésnek), a jóérzéssel elfogadhatatlan egyenlőtlenségek (ez lenne az indokolatlan egyenlőtlenségek megfelelője) nélkül. A piacra orientálódó vállalkozás ugyanis elképzelhetetlen a tőke jövedelmezőségének számba vétele és a lehető legkedvezőbb hasznosítására való törekvés nélkül. Ahol nincs érdemi tőkejövedelem, ott nincs a szó igazi értelmében piaci gazdálkodás, ahol nincs piaci gazdálkodás, vállalkozás, ott nincs polgár.

Ne vizsgáljuk most, hogy a magyar mezőgazdaságban 1945–48-ban mennyire léteztek a Bibó által óhajtott se nem szocialista, se nem tőkés út gazdasági feltételei, hogy például az agrárnépesség számához képest elegendő volt-e a föld, rendelkezésre állt-e a nélkülözhetetlen tőke stb. Csak azt említsük: a mezőgazdaságnál, ha az zárt rendszerként működhetne, még talán elképzelhető lenne a Bibó által említett, kézművesiparra, kisbirtokra, s tegyük hozzá, ezek egyes feladatokra történő szövetkezésére épülő gazdálkodás, de az ipari, a forgalmi, a bankszektorban ez elképzelhetetlen.

Ami az elmúlt évtizedek felemás polgárosodásával foglalkozó munkák java részét illeti, ezek nem harmadik út reménye jegyében fordították fő figyelmüket az agrárvilágra, hisz többségük, különösen a legjobbak világosan látják a gazdaság működési szabályait. A vizsgálódási tematika leszűkítésének okát abban vélem látni, hogy az elmúlt 40 évben az agrárszférában folyamatosan és látványosabban léteztek a vállalkozási minták, mint a gazdaság egyéb területein. Igaz, az új rendet megteremteni, megvédeni kívánó politika visszatérően kíméletlenül támadta a paraszti vállalkozást, mégis, mivel a földtől mint különleges tőkétől soha nem foszthatta meg a mezőgazdasággal foglalkozókat, a vállalkozás alapját nem tüntethette el. Igaz, agrárszférában is ki kellett alakítani az állami akarattal, az azt megtestesítő hivatalos munkaszervezetekkel szembeni kijátszási, túlélési technikákat, de ezekbe mégiscsak belenőttek a már meglévő,

a vállalkozáshoz nélkülözhetetlen gazdálkodói, munkaszervezési megoldások. A 60-as évek elején végrehajtott téveszesítéskor meghagyott háztáji pedig, minden időközönkénti szigorodás ellenére is biztosította a vállalkozások minimális legális alapját.

Ezzel szemben: bármennyire nagy hasonlóság mutatkozott is a mezőgazdasági jellegű és az azon kívüli második gazdaság között abban, hogy mindegyik csak az első gazdaság részeiben tudott megkapaszkodni, az ipari, forgalmi szférában tevékenykedők mindig is sokkal közelebb álltak a büntetőjogi értelemben vett kriminalitáshoz. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy e területek rejtettebbek maradtak, de azzal is, hogy a vállalkozások ezen körét még felmás polgárosodásnak is csak alig-alig lehet nevezni. Hiszen a polgártól, a szó citoyen értelmében mi sem idegenebb, mint az illegálitás, a törvények kiájtásza.

És ha már itt tartunk: érdemes egy kitérőt tenni a polgárosodás esélyeit tudatosan javítani kívánókra, mert a képhez hozzátartozik, hogy a gazdasági vállalkozók nem ilyenek. Ők, ha felméri is, hogy az államosított rendszert bomlasztják tevékenységükkel, akkor sem ez az indítékuk, hanem közvetlen vállalkozói céljaik vagy az így és csak így megszerezhető anyagi javak határozzák meg viselkedésüket. Vannak, illetve voltak azonban olyanok is, akik nem ösztönösen a burzsoá, hanem tudatosan a citoyen polgárt célozták meg. A más-ként gondolkodónak, ellenzékinnek nevezettek, akiket olykor polgárjogi aktivistáknak is tituláltak, arra vállalkoztak, hogy úgy viselkednek, cselekszenek, mintha az itteni körülmények között citoyenek lehetnének, mintha szabad, szuverén, öntudatos állampolgárként nyilvánulhatnának meg. Mi sem jelzi, jelezte jobban a rendszer totalitárius mivoltát, a polgárosodás esélyeit, pontosabban lehetetlenségét, mint egyrészt az, hogy a polgár politikai jogaihoz igazodók deviánsná váltak, marginalizálódtak, másrészt az, hogy az ugyancsak emberi jogaikkal élni kívánók, vállalkozni szándékozók kriminalizálódtak.

A polgárosodás gazdasági esélyei, lehetőségei kapcsán többnyire csak a termelő, illetve kereskedő második gazdaságról, kisvállalkozásokról esik szó. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a vállalkozásnak léteznek más formái is, ráadásul éppen ezek, a nálunk a legutóbbi időkig lényegében tiltott, üldözött formák teremtenek más rendszerekben lehetőséget arra, hogy az is autonóm gazdasági tevékenységet folytathasson, aki nem akarja, mert a biztonságosnak vélt alkalmazotti státusát feladni nem akarja, de önkiszákmányoló túlmunkát sem vállalni.

Az ún. munka nélkül szerzett jövedelemről van szó. Az elmúlt évtizedek polgártalanításának egyik igen fontos eszköze volt a jövedelmek felhasználhatóságának korlátozása. A második gazdaság megtűrése, majd a kisvállalkozások egy részének legalizálása is csak úgy volt a hatalom számára elfogadható, ha a jövedelmek tőkésítését tiltja. A végeredmény ismert: a vállalkozás értelmévé, céljává fogyasztási szükségletek kielégítése, színvonalának emelése, vagyis a jövedelem gyors felhasználása vált, s a befektetés, a tőkeképzés tulajdonképpen megmaradt nem kívánatos tevékenységnek. Persze, s az igazságnak ennyivel tartozunk, miközben a rendszer üldözni kívánta az ún. munka nélküli jövedelemszerzést, ebben sem mutatkozott következetesnek. Még a legvéresebb 50-es

években is létezett szerencsejáték (totó és lóverseny), kamatozó takarékbetét és békekölcsön, amellyel még nyerni is lehetett. Tudjuk, ezek állami bevételi forrásként jöttek számításba, s csak nem kívánatos következményként juttattak embereket kisebb-nagyobb munka nélküli jövedelemhez. Ráadásul a tőkejövedelemhez egyedül hasonlító takarékbetéti kamaton az elmúlt 45 évben a pénztulajdonos reálértékben mindig is csak veszíthetett.

Nem sikerült kiirtani a munka nélküli jövedelemszerzés egy sajátos fajtáját, az öröklést sem, bár az ezúton szerezhető vagyon csak igen-igen korlátozott méretű lehetett. Az ingatlanok értéknövekedéséből, az értéktárgyak pénzromlásnál gyorsabb értékesedéséből eredő bevételek is megmaradtak – a sok korlátozás keretei által meghatározottan – legálisnak. Az ingatlanok bérbeadásából származó jövedelem is átmentődött az előző rendszerből – mint jól ismert –, mivel a megőrizhető tulajdon nem haladhatta meg érdemben a fogyasztási szükségletet, a tőkejövedelem itt is csak viszonylag szerény lehetett.

A piacgazdaságok szabad polgárai szuverén egyénként dönthetnek jövedelmük felhasználásáról, így akár tőkésítéséről is. Az, aki a fizetését szabadon fektetheti ingatlanba, részvénybe, kötvénybe, választhatja ki a neki legjobban tetsző nyugdíjpénztárat, gazdasági autonómiája, részautonómiája révén még alkalmazotti mivoltában is kevésbé kiszolgáltatott, mint az imént felsorolt, korlátozott lehetőségű munka nélkül szerezhető jövedelmekkel, ahogy sokszor hivatalosan neveztek, polgári csökevényekkel rendelkező szocialista munkavállaló. Hosszasan lehetne itt elmélkedni azon a hivatalosan akár még néhány hónappal ezelőtt is érvényes tételén, miszerint a munkás és alkalmazott nálunk, a társadalmasításnak nevezett államosítások révén tulajdonos, s mint ilyen, ha tetszik inkább citoyen, mint mondjuk nyugat-európai kollégája. A proletariátus, munkásosztály a kapitalizmusban a termelési eszközöktől megfosztott és kizsákmányolt bérmunkások osztálya – írták a kézikönyvek címszavában és a tankönyvekben újra meg újra. Olcsó poén, de itt nem lehet kihagyni: az elmúlt évtizedek ideológiájának egyik sarkköve volt, hogy az iméntiek miatt a fejlett piacgazdaságú országok munkavállalója kizsákmányolt, míg a tervgazdasági rendszereké nem. Ha eltekintünk is attól, hogy a munkás, az alkalmazott számára mindegy, hogy ki sajátítja ki azt, amit a politikai gazdaságtan értéktöbbletnek nevez, akkor is felidéződik az, a mai témától nem is távol eső analógia, amit Lukács György emlegetett a rossz szocreálnak és a klasszikus kritikai realitásának nevezett író összevetésekor: az egér a hegy tetején is egér, s nem nagyobb a síkság elefántjánál.

Ha pedig a kizsákmányolás kifejezést is megnézzük közelebbről, eléggé egyértelmű: ennek lényege a gazdasági kiszolgáltatottság, s egy ilyen összehasonlításban kötelezően munkavállalásra kényszerített, hosszú ideig munkahely változtatás jogától is megfosztott, a szociális „juttatásokat” is munkavállalóként kapó kelet-európai alkalmazott nemigen versenyképes nyugat-európai kollégájával szemben, még-ha ez utóbbit a munkanélküliség veszélye és realitása fenyegeti is. Tegyük teljesebbé a képet azzal, hogy megemlítjük: a polgárrá válás tiltását, akadályozását épp a társadalmi-gazdasági formációt meghatározó, társadalmi tulajdonnak nevezett állami tulajdonra hivatkozva akadályozták.

A polgárnak, polgárosodásnak a burzsoá és citoyen mellett van egy közna-

pibb értelme is. A polgárosodás e szerint lényegében urbanizáltságot, valamiféle, a kor színvonalához igazodó civilizált életmódot, életformát jelent. Anélkül, hogy ebből az aspektusból most szisztematikusan végigtekintenénk az elmúlt négy évtizedet, néhány mozzanatot mégis érdemes kiemelni. Amikor az 1945–1948 között is erősen érvényesülő törekvéseket 1948 után már leplezetlenül folytatva, átfogó céllá vált a pogárság felszámolása, egészen a kitelepítésekbe, internálásokba torkolló fizikai megsemmisítés szándékáig, akkor a korábbi polgári lét színtereinek, relikviáinak egy része még viszonylag hosszú ideig megmaradt. Persze a polgári lakások jelentős részét társ- és albéreletekké, hivatali szobácskákká parcellázták, de a polgári lét közterei, tárgyai még – zömében – érintetlenek maradtak. A bútorok és egyéb használati eszközök tetemes része a pogárság felszámolóira, hivatalaikra szállva funkcionált tovább, a kávéházak, utcák, terek alig-alig változtak, s mivel lakások, új hivatalok építésére a gigantikus iparosítás mellett szinte nem tellett, a városok többsége egészenben megőrizte korábbi arculatát. Csak amikor az 50-es évek végétől először lassacskán, majd a 60-as évek közepétől intenzívebben vált az ún. népi-nemzeti egység részévé, hogy a lakosság legalább mint fogyasztó (figyeljünk a szóra!) polgárjogot nyerjen, akkor kezdtek a köztetek is a társadalom tényleges állapotához igazodni. Létrejött és hamarosan dominánssá vált a magyarországi snassz, ahogy Bodor Ferenc egy dolgozata a 60-as évek presszóstílusát jellemezte. Nemcsak a kávéházakat s meghittebb vendéglőket építették át valami sosemvolt McDonald's stílusba, s a presszókat a tíz évvel korábbi olasz kávézók hitvány utánzatává, hanem a fogyasztói társadalmat jellemző motorizáció itteni változata is a köztér meghatározójává vált s bugyiszinű P 70-esekkel, majd Trabantokkal, Wartburgokkal, Moszkvicokkal stb. Az autók viszonylag csekély számához képest is rossz útviszonyok miatt gyorsan romló közlekedés javítására közúti aluljárók épültek Budapesten, amelyek nem küszöbölték ki a forgalom szintbeli kereszteződését, a hosszú évtizedek alatt elkészült néhány felüljáró (mindig csak kétszer egy sávval s leágazások nélkül) nem sokat segíthetett. Nagy számban épültek az időközben hatalmasra duzzadt városi lakosság elhelyezésére szánt lakótelepi, házgyári lakások, de – túl az ezzel kapcsolatos, jól ismert gondokon – olyan mérettel, hogy a hiányt alig-alig enyhítették, illetve pillanatok alatt újratermelték. A sor folytatása, teljessé tétele helyett inkább az érdemel említést, hogy összességében pusztult, más területeken a kor igényeihez képest egyre inkább elmaradt az infrastruktúra, s a polgárosodó életvitel Patyomkin-fala mögött, ahogy telt az idő, egyre nagyobb üresség kongott, és serkenőben voltak a mai válság magjai.

A polgárosodással foglalkozó munkák egy része úgy írja le az elmúlt 25 év jelzett folyamatait, hogy a korábban megvalósíthatatlan kispolgári törekvések, az anyagi stabilitás és gyarapodás igénye kapott lehetőséget, az a mentalitás, ahol a felemelkedés a jóllakottsággal, gondtalan ruházkodással, tisztas lakással méretik meg. A lehetőség nem állt másból – mondják –, mint az önkizsákmányolásra épülő fogyasztási célzatú felhalmozásból, hisz az adott berendezésben továbblépni e felemás polgárosodáson nem lehetséges, mert hiányzik a tőkeképzés, a valódi befektetés, a kisvállalkozásnál az érdemi termelésbővítés lehetősége.

Itt azonban, az említett elfogadása mellett is érdemes elidőzni. „Ha kispolgár alatt szerény jövedelemből, beosztással, de nem, emberhez méltatlanul élő... meglehetősen szilárd társadalmi biztonság állapotában lévő, a szórakozás, olvasás és tájékozódás modern lehetőségeivel élni tudó embert értjük, akkor nem vitás, hogy valóban egy ilyen irányú fejlődésről van itt szó, amely felé világszerte mind a régebbi polgárság és középosztály, mind a proletariátus óriási tömegei haladnak. Ezt a fejlődést természetesnek és kívánatosnak kell tartanunk, s mindenki, aki a dolgozók életszínvonalának emelését tűzi ki célul, gyakorlatilag, akár akarja, akár nem, egy ilyen fejlődés irányában hat közre” – idézhetjük egyetértően Bibó 1947-es szavait, hozzátéve, hogy e fogyasztói vonásokra koncentráció megközelítés nem más, mint a középosztályosodás leírása.

Bibó azonban ezzel párhuzamosan beszél egy másik, ennél szűkebb és rosszabb értelemben vett kispolgárról is, aki – teszem és hozzá – már nem mint fogyasztó kicsiny, hanem mint polgár: „a kis keretekben való tulajdonosi birtoklás vagy társadalmi biztonság szűk látókörébe beleragadt, azt mindenáron megvédelmező, de azontúl nem látó s csupán annak szűk keretei között -szabad- emberek” osztályáról van szó, azokról, akik a polgári világ – Bibó szavaival élve – megszükkített, utánzó, másodkezes megjelenési formáját mutatják fel.

Az utóbbi értelemben vett kispolgár a fogyasztási, jövedelmi viszonyok alapján kialakult, meglehetősen tagolt középosztály tagja lehet, igaz, annak alsó rétegeihez tartozik. Itt nem árt egyértelművé tenni: a kisvállalkozó, önkizsákmányoló kispolgár bár zömében igen, de nem feltétlenül a kedvezőtlen társadalmi körülmények miatt szorult a felemás polgári létbe. Ahol ugyanis nincsenek mesterséges korlátok, ott is sokan választják a kockázatot nem vállaló, biztonságra törekvő, megszükkített, utánzó, másodkezes státust. Más oldalról: különösen a 80-as években, de már korábban is kitűnt: a hazai vállalkozó sem kényszerül minden körülmények között a kis méretek, az önkizsákmányolás mellett megmaradni. Elsősorban szociográfiai leírásokból ismertek pl. a vendéglátóiparban – igaz, nem legálisan – már-már hálózat méretű rendszert, nagyszámú vendéglőt működtetők, ami a maga kriminalitásával – miként erről esett szó – nem lehet a vállalkozásbővítés normális útja. De létezik a Pintér Művek és a Megamorv (Morvai-féle) vállalat is, feltehetően lehetne még sorolni az említettekhez hasonló, közepméretűnek nevezhető vállalkozásokat s középburzsoákat. Az utóbbiakról egyébként is kár volna megfeledkezni, hiszen ők azért nem torpannak meg, miként a kispolgárok, a polgári felemelkedés kapujánál.

A középosztályhoz tartozók, a szó fogyasztói értelmében polgárnak tekinthetők köre jóval szélesebb, mint a kis- és középvállalkozóké. A piacgazdaságok középosztályainak megfelelő rétegeivel sokszor paralell módon él néhány nagy presztízsű szakma művelője, pl. ügyvéd, orvos, akiknél mindennek számottevő második gazdaságba sorolható tevékenység a feltétele, vagy kiemelkedőnek tekintett művész, akadémikus stb. Ezt a réteget, amely – elvileg legalábbis – tudását használja tőkeként, szintén helytelen lenne figyelmen kívül hagyni a hazai polgárosulás számbavételekor. És a középosztály jobb módú rétegeihez tartoznak azok is, akik hivatali beosztásukat, privilégiumaikat tudják anyagi előnnyé konvertálni. Csak mellékesen érdemes megjegyezni, hogy a funk-

cionáriusok újabb generációjának egy része már nemcsak ideológiatlanságával tér el egy ideje elődeitől, hanem fogyasztási attitűdjével is: a surf, tenisz, vitorlázás, sízés, a lakás berendezése sok esetben ugyanolyan igazodási pontokat jeleznek, mint a felsőbb középosztály más tagjainál.

A polgár szónak a burzsoán, a citoyenen és az urbanizált életmódon kívül van egy negyedik jelentése is, amelyről futólag már esett szó. „... a polgár szó manapság a marxizmus szóhasználata nyomán meglehetősen körülhatároltan lefoglalódott a kapitalista társadalmi rendben birtokló, kizsákmányoló és az osztály nélküli társadalom ideáljával szembe forduló rétegek számára” – írta Bibó, a már többször idézett helyen. Sőt, tehetjük hozzá az elmúlt 40 év fejleményei ismeretében, a hivatalos szóhasználatban a polgár, polgári s szinonimájaként a kapitalista, burzsoá szavak a legsúlyosabb megbélyegzések egyikévé váltak, s alkalmaztattak mindenkire, akit pillanatnyilag ellenségnek, ellenfélnek tekintett a vezetés. Eltekintve most az 1949 és 1956 közötti mindennapos polgár-ellenes kirohanások felidézésétől, említsük meg:

hogy 1956 harminc éven át nem volt más, mint polgári restaurációs, ellenforradalmi kísérlet;

hogy pl. az 1957. júniusi pártértekezlet azzal utasította el az akkori gazdasági reformelképzeléseket, hogy a központi állami irányítás és ellenőrzés szükségességének tagadása „a gazdasági életben az anarchiához, a kapitalista elemek erősödéséhez, a szocialista gazdaság és a nép súlyos megkárosításához vezetne”;

hogy a gazdasági reform 1964–66-os előkészítésekor mily nagy figyelmet szenteltek a polgárosodáshoz vezető valódi piacgazdaságtól történő elhatárolódásnak, aminek illusztrálására álljon itt az 1966. évi IX. pártkongresszus egyetlen mondata, miszerint: „A szocialista célokat követő nemzeti egységgel, az egyre erősödő közösségi szellemmel nem fér össze a polgári, kispolgári nézetek konzerválása”;

hogy a korlátozott reform elleni támadásokban mily fontos helyet kapott a polgárinak nevezett jelenségek emlegetése, így pl. a hírhejt 1972. novemberi KB-határozatban nem először és nem utoljára azt konstatálták, hogy: „Időnként felerősödnek a polgári, kispolgári jelenségek, a szocializmus nagy történelmi érdekeit és távlatait szem elől tévesztő individualizmus, önzés legkülönbözőbb formái...”;

hogy az ún. kultúrpolitikai munkaközösség mostanság újra előkerült 1973-as határozata az akkor még marxista társadalomtudósok címkézésére sem talált más kifejezést, mint hogy nézeteik kispolgári revizionisták, Bence, Kis és Márkus tanulmányában a marxista frazeológia maradványai minden konkrét és történeti elemzést nélkülöző, polgári szociológiai koncepciókkal, buzsoá elmélet-pótlékokkal keverednek stb.

A példák további idézése helyett álljon itt az 1980-ban megjelent Politikai kisszótár című kiadvány polgárság szócikkének egy része: polgárság, lásd burzsoázia. Burzsoázia, polgárság: „A kapitalista társadalom egyik alapvető és egyben uralkodó osztály. A fő termelési eszközök tulajdonosa, a dolgozók kizsákmányolásából él. Tőkebefektetéseinek jellege szerint több réteget foglal magába: az ipari, a kereskedelmi és a kölcsöntőkét, valamint a mezőgazdaságban a tőkés bérlők és a kulákok rétegét.”

Talán szót se lenne érdemes vesztegetni e meghaladottnak tűnő tételekre, hisz végül is ma az MSZMP piacért, tőkésért, polgárjogokért, a nem oly formálisnak nevezett parlamentáris demokráciáért kiált. De a nagy változások közepe nem oly régen (1989 februárjában) a KB alkotmánnyal foglalkozó ülésén a KB titkára arról kívánta meggyőzni közönségét, hogy nem áll fenn a csendes polgári restauráció veszélye, s épp május 7-én döntött úgy az MSZMP Pest megyei Bizottsága (élén egy PB-taggal), hogy sem a tőkés restauráció, sem a neosztálinizmus nem alternatíva. Lesz piac, tőkés, külföldi és hazai egyaránt, lesz parlamenti demokrácia szabad választásokkal, ahol ún. polgári pártok is indulhatnak és esetleg győzhetnek is, lesznek szabad állampolgárok, de nem lesz polgári restauráció. Úgy tűnik, a polgár, polgári szónak van egy titkos, eddig nem említett jelentése is.

Rezime

Nastajanje građanstva, srednje klase, te građanska restauracija Izgledi formiranja građanske klase u posleratnoj Mađarskoj

Sociološki i politološki radovi koji se bave nastajanjem građanskog sloja u Mađarskoj orijentisani su prevashodno na svet agrara, budući da su u proteklih 40 godina upravo u toj sferi egzistirali kontinuirano i vidljivije modeli preduzetništva. Uprkos povremeno nemilosrdnim nasrtajima politike koja intendirá stvaranje i očuvanje novog poretka, ono je opstajalo zahvaljujući činjenici da se seljaku nikada nije mogla oduzeti zemlja kao naročiti vid kapitala i otud i preduzetništva. Valja istaći, da se u analizama realnih tokova (polovičnog) pretvaranja u građane ovaj proces uvek identifikuje sa preduzetničkom atitudom, koja je kod agrarnog stanovništva uvek imala barem minimalnu legalnu osnovu.

S druge strane, oni koji su preduzetničku aktivnost ispoljavali u sferi industrije i prometa oduvek su bili bliže kriminalitetu u smislu kaznenog zakona, otud su ova područja ostala skrivenija, a krug ovakvog preduzetništva se jedva može nazvati čak ni polovičnim preobražajem u građanina, pri čemu se to, naravno, odnosi na one koji su namerali afirmisati građanina-buržuja, a na građanina-citoyena.

U isto vreme postojali su i takvi, koji su se hteli potvrditi kao citoyeni – i to svesno –, te su nazivani drugomislećima, opozicionarima, građanskim aktivistima itd., ali se nisu mogli afirmisati kao slobodni, suvereni, samosvesni građani, bili su potisnuti i marginalizovani.

Bitna kočnica za stvaranje građanina (buržuja) jeste zabrana kapitalizacije prihoda, što je rezultiralo korišćenjem stečenog novca u svrhu potrošnje (podizanje standarda), bez oplodivanja kapitala.

Treći aspekt stvaranja građanina je jednostavna urbanizacija stanovništva, civilizovan način života.

Najzad, valja posebno podvući, da se danas u Mađarskoj odvijaju bitno drugačiji tokovi, sâma Partija (MSRP) priželjkuje tržišnu ekonomiju, nastoji privući kapital, obezbeđuje građanska prava i zalaže se za autentičnu parlamentarnu demokratiju. To pretpostavlja – s obzirom na energično negiranje mogućnosti kapitalističke restauracije – jedno zagonetno, dosad još nespominjano značenje građanina.

Summary

Genesis of Citizenship, of Middle Class and the Civil Restauration (Prospects of Establishing the Middle Class in the Postwar Hungary)

The sociological and political-scientific works treating the genesis of the civil stratum in Hungary are primarily concentrated on the world of agriculture, since the models of undertaking existed continually and more visibly exactly in this sphere in the last 40 years. In spite of the occasional cruel attacks of politics intending the creation and maintenance of the new system, it existed thanks to the fact that the land never could be taken away from the peasants as the special form of capital and therefore of the undertaking as well. It should be emphasized that in the analysis of real processes of (semi-) transformation into citizens, this process is always identified with an undertaking attitude, which had at least a minimal legal base at the agrarian population.

On the other hand, those who showed undertaking activity in the sphere of industry and traffic were always closer to criminality in the sense of the penal law, consequently, these fields remained more hidden and the circle of this kind of undertaking hardly can be called even the semi-transformation into citizen, thinking, naturally, of those ones who intended to affirm the citizen-bourgeois and not the citizen-citizen.

At the same time, some of them aspired to be affirmed as the citizen – consciously, in fact – so they were called opposite-minded, oppositionists, civil activists, etc. but they could not win recognition as free, sovereign, self-conscious citizens, they were depressed and marginalized.

Essential obstruction in creating the citizen (bourgeois) is the prohibition of income capitalization, resulting in using the earned money for consumption purposes (raising of living standards), without reproduction of the capital.

The third point of view of creating the citizen is the simple urbanization of the population and the civilized way of living. Finally, it should be particularly underlined that essentially different processes are in progress in Hungary today and the Party (the Hungarian Socialist Workers' Party) itself hopes for market economy, tries to attract capital, ensures the civil rights and fights for the authentic parliamentary democracy.

With regard to the energetic negation of the possibility of capitalistic restauration, an enigmatic, till now yet not mentioned meaning of citizen is being supposed.